

מבצע "עופרת יצוקה" ותורת המלחמה הצודקת

אסא כשר

שבט ה'27 בדצמבר 2008, לאחר שמונה שנים שבהן הותקפה שוב ושוב במטחי רקטות ששוגרו בידי ארגוני הטרור האיסלאמיים אל שטחה, פתחה ישראל במבצע צבאי רחב היקף נגד שלטון החמאס ברצועת עזה. המבצע, שזכה לשם הרשמי "עופרת יצוקה", החל בהפצצות אוויריות מסיביות על מטרות שזוהו עם החמאס ועם הג'יהאד האיסלאמי ונמשך בפעולה קרקעית רחבת היקף בעומק הרצועה, שבה נטלו חלק אלפי חיילים. כעבור עשרים ושניים ימי לחימה הכריזה ישראל על הפסקת אש חד-צדדית, שנכנסה לתוקף ב־18 בינואר 2009. אף שהישגי המערכה במישור המדיני והצבאי שנויים במחלוקת, איש אינו מטיל ספק בהרס שחוללה. הצד הישראלי איבד עשרה חיילים ושלושה אזרחים, אולם בשל הא-סימטריה הבולטת ביחסי הכוחות נגבה מן הפלסטינים מחיר כבד במיוחד: על פי דיווחים מן הרצועה (שאמינותם, חשוב לציין, שנויה במחלוקת), קיפחו למעלה מאלף בני אדם את חייהם במהלך המבצע, ובניינים ומתקני תשתית רבים נחרבו עד היסוד. על פי אומדן סוכנויות הסיוע, קרוב למאה אלף פלסטינים נותרו חסרי בית בתום הקרבות.

החורבן שגרם מבצע "עופרת יצוקה", ובעיקר המראות הקשים ששודרו מרצועת עזה בכל רחבי תבל, עוררו גל מחאה בינלאומי חריף והציתו פולמוס ציבורי נוקב גם בישראל גופא. מבקריה הנחרצים של מדינת ישראל טענו נגדה כי נהגה בבריונות, הפעילה אלימות דורסנית וחסרת הבחנה וביצעה פשעי מלחמה נגד הפלסטינים. גם קולות מתונים יותר, בארץ ומחוצה לה, הטילו ספק בנחיצותן של חלק מן הפעולות שנקטו בידי צה"ל במהלך הלחימה, ותהו שמא ניתן היה לסיים את המבצע מבלי להמיט על תושבי רצועת עזה אסון הומאניטרי בהיקף נרחב כל כך.

למרבה הצער, הדיון הסוער הזה, עד כמה שהוא מובן ואולי גם בלתי נמנע, נשען ברוב המקרים על מידע חסר ופגום, על אי-בהירות מושגית ועל הפעלה שגויה של אמות מידה ערכיות. מטרתו העיקרית של מאמר זה, פרי עטו של אחד מהוגי הדעות הבולטים בישראל, היא לנסות ולתקן מקצת מן הליקויים הללו, או לפחות להצביע על הכלים שבאמצעותם ראוי לנתח את מה שהתרחש במהלך מבצע "עופרת יצוקה" מבחינה מוסרית, אתית ומשפטית.

מדינה מתוקנת אמורה לתכנן את מעשיה כהלכה, לבצע אותם כראוי ולבחון אותם בקפידה לאחר מעשה. מבצע צבאי הוא מעשה מדינה חשוב ומורכב וכשם שאינו יוצא מכלל חובת התכנון ההולם והביצוע הראוי, כך אינו יוצא מכלל חובת הבחינה המדוקדקת לאחר סיומו.

מבצע צבאי שמנהלת מדינה מעבר לגבולותיה הוא מעשה מדיני. במדינה דמוקרטית, שיקולים והחלטות בתחום המדיני נמצאים במסגרת אחריותה של הממשלה. לפיכך, על הממשלה לקיים לאחר מעשה בדיקה מדוקדקת של שיקוליה ושל החלטותיה. מבצע צבאי כרוך גם בהפעלה של כוחות צבאיים שונים ובשיתוף פעולה עם ארגוני מודיעין שונים. כל אחד מאלה אמור אפוא לקיים לאחר מעשה תחקיר מקצועי, שיטתי ונוקב בדבר השיקולים וההחלטות שהתקבלו בכל אחד מן המוקדים המקצועיים שהשפיעו על המבצע, ובכללם – מוקדי התכנון האופרטיבי, הביצוע הטקטי והמודיעין. תחקיר אחראי של מוקדים אלה עשוי להוביל לתחקיר מקצועי של מוקדי השפעה נוספים, דוגמת אלה המופקדים על בניין הכוח הצבאי, ובכלל זה – על פיתוח תורות לחימה ועל ההכשרה המעשית.

במסגרת הבדיקה המדינית והתחקירים המקצועיים ראוי לבחון באופן מיוחד כל מרכיב של המבצע שיש לו היבט ערכי. אלה הם בעיקר החלטות, פקודות ומעשים שיש מקום לשאול אם הם מבטאים בצורה הולמת את עקרונות המוסר של מדינת ישראל, את ערכי האתיקה של צה"ל ושל השב"כ ואת הדינים שישראל חייבת בשמירתם. לבחינה זו שני שלבים: בשלב הראשון, יש לברר מהן הדרישות שבהן צריכה לעמוד הפעולה הצבאית שעל הפרק לאור עקרונות המוסר של ישראל, בהיותה מדינה יהודית ודמוקרטית;¹ לאור ערכי האתיקה הארגונית, כפי שהם מבוטאים במסמכים של צה"ל ("רוח צה"ל" וכללי האתיקה הצבאית של הלחימה בטרור) ושל שירות הביטחון הכללי;² ולאור הדינים שישראל חייבת בשמירתם – גם מפני שהיא מדינת חוק, החייבת בשמירת הדין הישראלי, וגם מפני שהיא מדינה מתוקנת, הכפופה לדין הבינלאומי הנוהג, המחייב את כל המדינות, ולדין הבינלאומי ההסכמי, שקיבלה על עצמה לקיים. בשלב השני, יש לברר אם ההחלטות שהתקבלו, הפקודות שניתנו והמעשים שבוצעו במהלך המבצע עמדו באותן דרישות מוסריות, אתיות ומשפטיות. כדי להוציא אל הפועל את השלב השני בבדיקה, יש להגיע לתיאור אמין, מלא, עמוק ומדויק ככל האפשר של העובדות בדבר ההחלטות, הפקודות והמעשים העומדים למבחן; אי־אפשר להשלים שום הערכה מוסרית, אתית או משפטית

של מבצע צבאי כלשהו לפני תום הבדיקה הנדרשת של הרקע המדיני והתחקיר הנדרש של הפעילות הצבאית המקצועית. אמנם רבים, בישראל ומחוצה לה, התבטאו במהלך מבצע "עופרת יצוקה" ולאחריו כאילו הבחינה האמורה כבר נשלמה ותוצאותיה מצויות ברשותם, אולם כיוון שהדעת נותנת שלא היה בידי אף אחד מהם תיאור אמין, מלא, עמוק ומדויק של העובדות, אין להתבטאויות שלהם, בשלב זה, שום משקל מוסרי, אתי או משפטי של ממש.

לפיכך, עלינו להתמקד, לעת עתה, בשלב הראשון שהזכרנו, ולהסתפק בבירור הדרישות המוסריות, האתיות והמשפטיות שחייבו את מקבלי ההחלטות ואת מבצעי הפקודות. דרישות אלה קדמו למבצע, על כל היבטיו, ואינן תלויות בעובדות הספציפיות בדבר "עופרת יצוקה". עם זאת, אף על פי שאין ביכולתנו להשיב בצורה אחראית על כל השאלות הנוגעות לכל מה שהתרחש בפועל ברצועת עזה במהלך חודש ינואר 2009, התמונה המסתמנת מן הנתונים שנאספו עד כה מאפשרת לנו להסיק, כבר עכשיו, כי חלק ניכר מן הביקורת שהוטחה במדינת ישראל ובצה"ל בעת הלחימה בעזה ולאחריה נשען על מצע רעוע, בלשון המעטה.

המרכיב הראשון שיש לתת עליו את הדעת בשעה שמנתחים מבצע צבאי של מדינה דמוקרטית מעבר לגבולותיה הוא החלטה המדינית על עצם היציאה לפעולה בהקשר מסוים. כדי לבחון החלטה כזו כראוי, יש להתבונן בה משתי נקודות מבט שונות – חיצונית ופנימית.

נתחיל בנקודת המבט הראשונה, החיצונית, המשמשת אותנו להערכה מוסרית של החלטה מדינית לצאת למלחמה או למבצע צבאי על יסוד שיקולים במישור היחסים הבינלאומיים. השאלה הניצבת בפנינו בנקודה זו היא: האם יש למדינה הצדקה מוסרית לבצע פעילות צבאית כנגד מדינה אחרת, בהקשר מסוים של היחסים ביניהן? שאלות מקבילות אפשר להציג בנוגע לפעילות צבאית של מדינה כנגד ישות שאמנם אינה בגדר מדינה, אבל היא בעלת גוף שלטוני שיש לו מידה משמעותית של שליטה אפקטיבית בנעשה בשטח מסוים (דוגמת החמאס בעזה); לפעילות צבאית של מדינה כנגד ארגון הפועל מתוך שטחה של מדינה, אך נהנה מחופש פעולה המגיע לרמה של שליטה אפקטיבית בחלקים משטחה של אותה מדינה (דוגמת החיזבאללה בלבנון); ולבסוף, לפעילות צבאית של מדינה כנגד ארגון הפועל מתוך שטחה של ישות שאינה בגדר מדינה (דוגמת ארגוני טרור הפועלים משטחי הרשות הפלסטינית). כבר בשלב מוקדם זה של

הדיון, ראוי להבחין לא רק בקווי הדמיון שבין הסוגיות האלה, אלא גם בהבדלים שביניהן. כל אחת מהן מחייבת דיון מוסרי נפרד.

הבסיס לדיון בכל הסוגיות שהזכרנו הוא תפיסה מוסרית המוכרת כתורת המלחמה הצודקת.³ זו אינה דוקטרינה הקיימת בנוסח אחד ויחיד ובפרשנות אחת ומחייבת, אלא משפחה של מושגים (כגון "לוחמים" או "מידתיות"), הבחנות (כגון זו שבין מטרות צבאיות למטרות לא-צבאיות) וכללים (כגון זה הקובע שבמהלך לחימה אסור לפגוע בחיילי אויב לאחר שנכנעו). בד בבד עם הופעתם של מרכיבים אלה בתורת המלחמה הצודקת, התגלעו מחלוקות בין הוגי הדעות והמלומדים שעסקו בתחום לגבי משמעויותיהם של המושגים, השיקולים שביסוד ההבחנות ופרטי הכללים המעשיים.⁴ לימים התרחשו בהקשר הזה שני תהליכים, שנשאו פירות חשובים: במסגרת התהליך הראשון התגבשה תורת המלחמה הצודקת כמערכת מוסכמת של שמונה עקרונות,⁵ המשמשים תשתית לדיונים המוסריים הרווחים בשאלות הנוגעות ליציאה למלחמה ולדרכי הלחימה;⁶ במסגרת התהליך השני נוצרה מערכת הסדרים של דין בינלאומי, שעליהם נסמך השיח המשפטי המקובל סביב השאלות האלה.⁷

תורת המלחמה הצודקת, כפי שהיא מתבטאת הן במערכת העקרונות המוסריים והן במערכת ההסדרים של הדין הבינלאומי, עומדת על הנחות מסוימות בדבר זהות הצדדים הלוחמים ובדבר תנאי הלחימה. בדרך כלל ההנחות הללו הן, בין השאר, שהצדדים הלוחמים הם מדינות ושתנאי הלחימה מאפשרים, על פי רוב, הבחנה לא-מסובכת בין לוחמים ובין לא-לוחמים. העימותים הצבאיים של ישראל עם ארגוני הטרור הפלסטיניים, עם החיזבאללה בלבנון ועם ממשל החמאס בעזה הם דוגמאות להקשרים שבהם ההנחות הללו אינן מתקיימות. כדי להחיל את עקרונות תורת המלחמה הצודקת על ההקשרים האלה צריך אפוא להרחיב את מתכונתה. עם זאת, בדיון דלהלן ננסה למעט ככל האפשר בהרחבות תיאורטיות חדשות ונעגן את טיעונינו בתורת המלחמה הצודקת בתבניתה המסורתית.

העיקרון הראשון של תורת המלחמה הצודקת, בהקשר הנוכחי, הוא עקרון הנימוק המוצדק. מדינה חייבת להיות בעלת הצדקה מכרעת לביצוע פעילות צבאית כנגד מדינה, ישות, ארגון או בני אדם יחידים מעבר לגבולותיה. מבחינה מוסרית, ההצדקה המכרעת היחידה לביצוע פעולה כזו היא ההגנה העצמית. מדינה היוצאת למלחמה או למבצע צבאי יכולה להצדיק אפוא מהלך זה אם ביכולתה להראות כי פעלה על יסוד זכותה להגנה העצמית.

אין חולק על כך שבמשך שנים הפעילו החמאס, הג'יהאד האיסלאמי וארגוני טרור אחרים בעזה ירי מתמשך של אלפי טילים לעבר יישובים בישראל. לפיכך, ניתן להשיב באופן אחראי על השאלה האם ההחלטה לקיים פעילות צבאית כנגד ארגוני הטרור הללו, בזמן שבו יצא מבצע "עופרת יצוקה" אל הפועל, הייתה מוצדקת ככל שמדובר בזכות ההגנה העצמית. התשובה החיובית מובנת מאליה. ירי טילים כזה הוא התקפה על המדינה עצמה והוא מסכן בלי הרף את חיי האזרחים ביישובים המותקפים, את בריאותם, את שלומם ואת אורח החיים התקין שלהם.

עם זאת, תורת המלחמה הצודקת אינה מסתפקת בדרישה שהפעילות הצבאית תתקיים לשם הגנה עצמית. זהו תנאי הכרחי לצדקת המלחמה, אולם אינו מספיק. קו המחשבה המוסרי הוא ברור: מבצע צבאי הוא פעילות הרת-סכנות לחיי האדם, לבריאותו, לשלמו, לרכושו ולחירויותיו. אם תיתכן הגנה עצמית אפקטיבית ללא הפעלת כוח צבאי, כי אז היא עדיפה על פני פתרונות הכרוכים בגרימת הרס, סבל ומוות. לשימוש בכוח צבאי יש הצדקה רק כאשר מוצו כל הדרכים החלופיות להשגת המטרה של הגנה עצמית אפקטיבית. זהו עקרון האמצעי האחרון של תורת המלחמה הצודקת.

האם ההחלטה על היציאה למבצע "עופרת יצוקה" עמדה בדרישה של עקרון האמצעי האחרון?

כדי להשיב על שאלה זו באופן אחראי יש להכיר את קשת האיומים הנשקפים לאזרחי המדינה מפעולות החמאס והג'יהאד האיסלאמי בעזה, את מגוון האמצעים החלופיים למבצע צבאי, את הניסיונות השונים לנקוט באמצעים החלופיים ואת תוצאותיו של כל אחד מן הניסיונות האלה. בקשת האיומים יש לכלול לפחות את שימושם של ארגוני הטרור בטילים – לא רק ברקטות מסוג "קסאם", אלא גם בדגמים המסוגלים להגיע לטווח ארוך ולגרום נזק רב יותר. כחלופות למבצע צבאי אפשר לשקול משא ומתן עקיף להפסקת אש, לחץ דיפלומטי בצינורות הבינלאומיים והטלת מצור. כידוע, אף שישראל וגורמים אחרים בזירה הבינלאומית ניסו להשתמש באמצעים חלופיים אלה, לא עלה בידם להפיק את התוצאות המקוות, שכן החמאס והג'יהאד האיסלאמי לא חדלו משיגור טילים לעבר יישובים ישראליים בדרום הארץ.

ירי הטילים המתמשך מצד ארגוני הטרור בעזה והימנעותה המתמשכת של המדינה המותקפת מתגובה צבאית רחבת היקף יצרו יחדיו חזקת הצדקה להחלטתה של ישראל לצאת למבצע צבאי כאמצעי אחרון. מי שטוען אחרת

נושא בעול ההוכחה. עליו להראות: א. שהיה בנמצא אמצעי חלופי שהמדינה לא השתמשה בו; ב. שאילו השתמשה ישראל באמצעי זה הוא היה מספק הגנה אפקטיבית מיידית לאזרחי המדינה מפני הסכנות שמשקפו להם מירי הטילים; ג. שהוא היה מיותר את הצורך במבצע צבאי. דא עקא שעד כה לא טען איש ברצינות שהוא מכיר אמצעי העונה על התנאים הנדרשים.

בהקשר זה נשמעת לעתים הטענה כי הסדר שלום בין ישראל לפלסטינים יעניק לאזרחי המדינה את ההגנה הטובה ביותר מפני סכנות הטילים, הפיגועים ושאר מוראות הטרור. אכן, מדינה דמוקרטית חייבת לחתור להסדרי שלום עם כל העמים והמדינות שבשכנותה.⁸ ועם זאת, אינני יודע עד כמה יש ממש בסברה שניתן להגיע להסדר מדיני עם הפלסטינים אשר ייתפס כמחייב גם בעיני החמאס, הג'האד האיסלאמי וארגוני הטרור האחרים. גם אם נניח שיש יסוד לסברה הזאת, ברי שירי הטילים לעבר ישראל לא ייפסק במהלך המשא ומתן בין הצדדים ואולי אף יגבר. עצם קיומו של משא ומתן אינו טעם מוסרי להימנעות מהגנה על אזרחי המדינה כאשר הם מאוימים בלי הרף, וגם אין לראות בו עילה מוסרית להימנעות מן השימוש באמצעי האחרון, לאחר שכשלו הניסיונות לנקוט אמצעים חלופיים. כל עוד מותקפים אזרחי המדינה במהלך משא ומתן, המדינה מחויבת להגן עליהם כראוי.

יש הגורסים שעל ישראל לנהל משא ומתן ישיר עם החמאס, כדי לפטור את אזרחיה מן הסכנות הנשקפות להם מירי טילים ומפעילויות טרוריסטיות אחרות. הטענה דומה והמענה דומה. מבחינה מוסרית, אין הצדקה לתבוע מישראל לקיים משא ומתן ישיר עם ארגון טרור שאינו מכיר בה ושולל את עצם זכותה להתקיים. מגעים עקיפים, בתיווך כזה או אחר, הם בגדר אפשרות, אולם אין יסוד להנחה שדי יהיה בהם כדי להגן על אזרחי המדינה. עינינו הרואות שבמהלך המשא ומתן העקיף שקיימה ישראל עם החמאס נמשך ירי הטילים על יישוביה. לא משא ומתן ישיר ולא משא ומתן עקיף עונים על הדרישות א' ו-ג' שהזכרנו זה עתה ועל כן אי-אפשר לראות בהם אמצעי הגנה חלופיים אפקטיביים על אזרחי המדינה.

מדינה היוצאת למלחמה או למבצע צבאי כנגד זולתה חייבת אפוא לעשות זאת לצורך הגנה עצמית ובלית ברירה. ואולם, גם בכך אין די, על פי תורת המלחמה הצודקת. למדינה עשויות להיות כוונות נוספות – נקמה היסטורית, למשל – שבכוחן לשנות את פני המלחמה ואת המצב המדיני שלאחריה, ללא הצדקה מוסרית. כוונות כאלה עלולות להביא לידי הרג רב יותר ולהרס מקיף יותר מכפי שמחייבת הפעלת כוח לשם הגנה עצמית ובלית ברירה. עקרון הכוונות

הראויות תובע מן המדינה שלא זו בלבד שתצא למלחמה מטעמים מוצדקים אלא גם שכל כוונותיה הנלוות, ברמה הכוללת, תהיינה כאלה.

מטרות מבצע "עופרת יצוקה" כללו את הרתעת החמאס וארגוני טרור אחרים מפני ירי טילים על ישראל. הרתעה כזו היא כשלעצמה מצב רצוי מנקודת המבט המוסרית, כיוון שהיא בולמת באופן אפקטיבי פעילות טרוריסטית (או מלחמה, כשמדובר במדינה כמו סוריה). ועם זאת, האמצעים ליצירת הרתעה אמורים גם הם לעמוד במבחנים מוסריים.⁹

הדרך הבדוקה ליצור הרתעה באופן מוסרי היא להשיגה כתוצר לוואי של פעילות אחרת. פעולה של סיכול ממוקד לא רק מגוננת באופן מיידי על אזרחי המדינה מפני מי שנמצא בעיצומו של ניסיון לפגוע בהם; היא גם יוצרת הרתעה, משום שהאויב נחשף ליכולתה של המדינה לגלות את פעילותו המסוכנת של אדם, לזהות אותו, לאתר את מקומו ולפגוע בו. ואולם, אפקט ההרתעה אינו המטרה הראשית של פעולת הסיכול הממוקד, אלא תוצר לוואי רצוי שלה.

הכוונה להשיג הרתעה כתוצר לוואי של פעילות צבאית היא כוונה ראויה.¹⁰ ההבדל בין השגת הרתעה כמטרה ובין השגת הרתעה כתוצר לוואי הוא מהותי. תכנון פעולה שיעדה הוא סיכול אינו אמור להיות מושפע מן האפשרות הסבירה שהיא תיצור הרתעה, בניגוד לתכנון פעולה שזו מטרתה העיקרית או אחת ממטרותיה. באופן תיאורטי, ייתכן שפעולה תכלול מרכיבים שטעמם אינו סיכול אלא הרתעה בלבד. ככל שמרכיבים אלה כרוכים בפגיעה בחיי אדם או בבריאותו, אין להם הצדקה מוסרית. לא בא בחשבון להרוג אדם שלא נשקפת ממנו סכנה, רק כדי להרתיע בכך אחרים מאיום על אזרחי המדינה. המדינה הדמוקרטית חייבת לשמור על כבודם של בני אדם באשר הם בני אדם; היא אינה יכול להתייחס אליהם כאל אביזרים של מנגנון ליצירת הרתעה. בני אדם אינם אביזרים של שום מנגנון.

ברמה הכוללת, ניתן לייחס למבצע "עופרת יצוקה" את הכוונה הראויה ליצור הרתעה כתוצר לוואי של פעולת הגנה עצמית. תיאור המבצע במונחים של פעולה "לא-מידתית" – ביטוי שהושמע בתקשורת הישראלית – הוא בעייתי, כיוון שעולה ממנו האפשרות שההרתעה הייתה מטרה מרכזית של המבצע ולא תוצר לוואי שלו. תיאורו של המבצע במונחים של "תגובה עוצמתית" הוא הולם יותר.¹¹

אחד העקרונות הפחות מוכרים של תורת המלחמה הצודקת אוסר על יציאה למערכה צבאית שאין סיכוי סביר לנצח בה. המלחמה כרוכה מעצם טיבה באבדן חיי אדם, בסבל ובהרס. עקרון סיכויי ההצלחה שולל הפעלת כוח

צבאי, המביאה עמה מוות, סבל וחורבן, אם היא מועדת מראש לכישלון. לכן, אי־אפשר להצדיק מלחמה "סמלית".

העיקרון הזה ראוי לתשומת לב מחודשת בשעה שבוחנים מלחמה דוגמת מלחמת לבנון השנייה או מבצע דוגמת "עופרת יצוקה", שהם עימותים צבאיים עם ארגוני גרילה, ארגוני טרור או ארגוני גרילה טרוריסטיים. בעימותים כאלה, הגדרת ה"ניצחון" שונה מהגדרתו במלחמות ה"קלאסיות" של מדינה במדינה ושל צבא בצבא. כפי שכבר לימדה אותנו מלחמת לבנון השנייה, מערכה נגד ארגון גרילה טרוריסטי יכולה להביא להריגת רבים מאוד מלוחמיו, להרס התשתית שלו ולהשמדת חלק ניכר מאתריו, מבלי לבטל את כוחו להמשיך בפעילותו הטרוריסטית ולתקוף את אזרחי המדינה. וכפי שנוכחנו במהלך מבצע "עופרת יצוקה" ולאחריו, גם עימות עם ארגון טרור אורבני הוא כזה.

הביטוי "ניצחון" עשוי להיות מוצלח במישור הרגשי, אבל הוא בעייתית מבחינה מקצועית, מפני שהוא אינו מאפשר הבחנה ראויה בין מטרותיה של מלחמה "קלאסית" ובין מטרותיה של מלחמה מסוג אחר או של מבצע צבאי דוגמת "עופרת יצוקה". בהקשרים החדשים של הפעלת הכוח הצבאי מוטב להחליף את המונח החמקמק "ניצחון" בביטוי "השגת המטרות על ידי ביצוע המשימות" – ביטוי שקל יותר להעריכו במדויק ולהשתמש בו להפעלה מקצועית של כוחות צבאיים.¹²

המטרה הראשית של מבצע "עופרת יצוקה" תוארה במונחים של "שיפור המצב הביטחוני" באזורי המדינה המותקפים בירי הטילים מעזה. זוהי מטרה ראויה, לא רק משום שהיא משקפת את זכות ההגנה העצמית, אלא גם כיוון שהיא ניתנת להשגה. "שיפור" אין משמעו ביטול כל הסכנות; שיפור ניתן להשיג על ידי הריגת חלק גדול מן הטרוריסטים, השמדת חלק גדול מאמצעי הטרור העומדים לרשותם ופגיעה משמעותית בתשתית ההצטיידות המתמדת שלהם. מידתיות – מונח שהוזכר שוב ושוב בהקשר של המבצע בעזה – נדרשת בשני עקרונות שונים של תורת המלחמה הצודקת. מידתיות נדרשת גם בהקשר של ההחלטה על יציאה למלחמה או למבצע צבאי וגם בהקשר של פעולות צבאיות בעלות אופי מסוים. לדרישה הראשונה נקרא עקרון המידתיות הכוללת, ונדון בה להלן. אל הדרישה השנייה – עקרון המידתיות הנקודתית – נתייחס בהמשך הדברים.

כדי להבהיר את הדרישה הראשונה, נבחן כמה מן הטענות הרווחות בדבר אי־המידתיות של מבצע "עופרת יצוקה" או של מלחמת לבנון השנייה. הטענה

הרווחת ביותר בפי מבקרי הפעולות הללו מתמקדת במספרי האבידות: כיוון שבהתקפה על יישובים ישראלים נהרגו בני אדם מעטים, בעוד שבפעולה הישראלית נהרגו בני אדם רבים, ברי שהפעולה הזאת הייתה "לא-מידתית" ועל כן פסולה מבחינה מוסרית (וגם מבחינת הדין הבינלאומי). זוהי טענה מוטעית ומופרכת. היא מוטעית, משום שמספר האבידות בקרב אזרחי המדינה אינו מדד אמין לגודל הסכנה הנשקפת להם מירי הטילים של האויב. די אם ניזכר בטיל מדגם "גראד", שפגע בבוקר שבת, ה-28 בפברואר 2009, בכיתה בבית ספר באשקלון. אילו פגע הטיל בבית הספר ביום אחר, בשעה שמתקיימים בו לימודים, היו נהרגים עשרות ילדים. המזל ששיחק לתלמידים הללו אינו מפחית כהוא זה את הסכנה הנשקפת להם מן הירי הטרוריסטי. השוואה אחראית בין התקפות החמאס ובין הפעולות הישראליות במבצע "עופרת יצוקה" לא תבחין בין פגיעות בפועל ובין "כמעט פגיעות". השוואה אחראית תביא בחשבון את אלפי הטילים שנורו על יישובים ישראלים ותגיע אפוא למסקנה כי האיום הפלסטיני על אזרחי המדינה גדול יותר מן האיום הישראלי על תושבי עזה, שכניהם של הטרוריסטים.

יתר על כן, הדרישה למידתיות אינה דרישה לאיזון מספרי כלשהו. בחינה מוסרית של מידתיות בהקשר של מבצע צבאי צריכה להתמקד בשאלה אם התוצאות החיוביות של המבצע, בצד האחד של החזית, מצדיקות, מנקודת המבט המוסרית, את התוצאות השליליות בצד האחר. עקרון המידתיות הכוללת תובע שהתשובה לשאלה זו תהיה חיובית. התוצאות החיוביות של המבצע בצד היוזם נמדדות במונחי ההגנה שהוא סיפק לאזרחי המדינה ולה עצמה, בהווה ובעתיד הקרוב. מנגד, התוצאות השליליות של המבצע נמדדות במונחי המוות, הסבל וההרס שנגרמו בגללו בצד השני. חשוב להדגיש שהשוואה הזאת אינה מסתמכת על חישובים מספריים, אלא על הערכת האיומים הנתונים והאמצעים שמן ההכרח להשתמש בהם כדי לסכל את האיומים הללו.

נתבונן, לדוגמה, בנסיבות פריצתה של מלחמת לבנון השנייה. בשלב הראשון של המלחמה הרגו מחבלי החיזבאללה שמונה חיילי צה"ל וחטפו שניים, שמתו מפצעיהם. בשלב זה המדינה צריכה הייתה להתמודד עם שני איומים: הראשון – שהחיזבאללה יבצע פעולה נוספת של חטיפת חיילים והריגתם; והשני – שהחיזבאללה ימטיר קטיושות על צפון המדינה, בתגובה לפעילות הצבאית הישראלית לסיכול האיום הראשון. כדי להגן על עצמה מפני שני האיומים הללו, ישראל הייתה מוכרחה לפגוע באופן משמעותי במוקדי האיום

השני, גם בדרום לבנון וגם בשכונות מסוימות בדרום ביירות. לגיטימי, כמובן, לשאול אם אי־אפשר היה להפחית בפגיעה בבניין מסוים בדרום ביירות או במקום אחר מבלי לגרוע ממידת ההגנה על אזרחי המדינה, אולם רוב הטענות שהאשימו את ישראל באי־מידתיות בעניין מלחמת לבנון השנייה אימצו טיעון מכליל יותר, והיו מוטעות ומופרכות.

ביקורות דומות הוטחו גם במבצע "עופרת יצוקה". כך, למשל, חוויאר מריאס, סופר ספרדי בעל לשון ציורית, אמר בריאיון לעיתון הארץ שישראל "הגיבה בשליפת אקדח על סטירה שספגה"¹³. גם זו אמירה מוטעית ומופרכת. ראשית, העילה למבצע "עופרת יצוקה" לא הייתה "סטירה שישראל ספגה", אלא סדרה ארוכה מאוד של אלפי סטירות. אחרי כמה סטירות לחי וניסיונות לסטור ואיומים בסטירה מגיעה העת לשלוף אקדח? אני מניח שהסופר לא התכוון לכך שישראל צריכה להושיט את הלחי השנייה לסטירה נוספת. מן הסתם, כוונתו היא שישראל הייתה צריכה להגיב על סטירה בסטירה או לכל היותר באגרוף. אולם דומה שמריאס החמיץ את העיקר: תגובתה של ישראל אינה אמורה להיות תגובה לשם תגובה, אלא לשם הגנה של ממש על אזרחיה ועל עצמה. מניין לנו שסטירת לחי ישראלית תמנע את סטירת הלחי הטרוריסטית הבאה? הדעת נותנת שגם מכת אגרוף לא הייתה מונעת סטירות טרוריסטיות נוספות או מפחיתה את הסכנה הנשקפת מהן, מה שאין כן לגבי "שליפת אקדח".

שנית, טענות בדבר אי־מידתיות נוסח האמירה שישראל "הגיבה בשליפת אקדח על סטירה שספגה" מתעלמות מנקודה מהותית. בהקשר שלפנינו, הערכת המידתיות אינה הערכה כוללת של המבצע הצבאי על רקע פעולה נקודתית של האויב ("סטירה"). הערכת המידתיות של התגובה הישראלית היא הערכה כוללת של המבצע הצבאי על רקע פרקטיקה שהאויב נוקט בהתמדה זה שנים ועתיד לנקוט, באופן מתמשך, גם בעתיד הנראה לעין ("סטירות בלי הרף"). ההערכה הזאת צריכה להביא בחשבון את היכולת ואת הרצון של האויב לפגוע באזרחי המדינה באופן מתמשך. בסופו של דבר, המדינה לא שלפה "אקדח" בתגובה ל"סטירת לחי" אלא בתגובה לפרקטיקה המתמשכת של סטירות, ניסיונות לסטור ואיומים בסטירות חזקות יותר ויותר.

טענות בדבר אי־מידתיות מנוסחות, לעתים, במונחים של "שימוש מופרז בכוח". כדי להצדיק טענות ממין זה צריך להצביע על אפשרות חלופית לשימוש בכוח, שיהיה: א. מופחת, כלומר - לא־מופרז; ב. אפקטיבי, כלומר - יספק את ההגנה הדרושה מפני האיום הנתון (כדי להעריך אפקטיביות כזו, יש צורך

במידע מודיעיני, שמעצם טיבו אינו נגיש לרבים); ג. זמין בנסיבות הדורשות זאת, או שמן הראוי שיהיה זמין בהן. בהתחשב בתנאים האלה, לא פלא שאיננו נתקלים בביקורת אחראית בדבר שימוש מופרז בכוח ברמה הכללית של מבצע צבאי. בדרך כלל קשה להציג ביקורת כזו מן הכורסה הביתית הנוחה.

עד כאן דנו בעקרונות מתורת המלחמה הצודקת המבטאים את נקודת המבט החיצונית, זו המתמקדת ביחסים בין המדינה ובין מה שמחוצה לה. נעבור עתה לדון בנקודת המבט הפנימית, המבטאת את היחסים בין המדינה, בין מוסדותיה והסדריה ובין אזרחיה.

המרכיב החשוב ביותר של מערכת היחסים בין המדינה לאזרחיה הוא חובת ההגנה העצמית. חובה עליונה של כל מדינה דמוקרטית מתוקנת היא להגן היטב על אזרחיה (וכן על כל מי שנמצא בתחום שליטתה) מפני כל סכנה הנשקפת לחייהם, לבריאותם, לשלומם ולאורח החיים התקין שלהם מפעולות אלימות, הן בטווח הקצר והן בטווח הארוך. בהיותה מדינה דמוקרטית, עליה למלא את החובה הזאת תוך שמירה נאותה על כבודו של כל אדם באשר הוא אדם.

ההבדל בין נקודת המבט החיצונית לזו הפנימית ניכר בהבחנה בין זכות ההגנה העצמית, שהיא מזכויותיה של מדינה ביחסיה עם מה שמתקיים מחוצה לה, ובין חובת ההגנה העצמית, שהיא מחובותיה של מדינה ביחסיה עם מי שנמצא בה. מחובתה של מדינה להגן על אזרחיה מפני כל סכנה הנשקפת להם מפעולות אלימות, הן במקרה של אלימות שמקורה במדינה זרה והן במקרה של אלימות שמקורה בארגון טרור או גרילה זר. אותה חובה חלה עליה גם כאשר לאזרחיה נשקפת סכנה שמקורה חיצוני וגם כאשר נשקפת להם סכנה שמקורה פנימי, בין שהעילה נעוצה בעולם הפשיעה הפלילית ובין שהיא נעוצה בחתרנות לאומנית. ההיגיון העומד בבסיס חובת ההגנה העצמית הוא פשוט: מדינה דמוקרטית מתאפיינת במערכת הסדרים הוגנים לארגון החיים האזרחיים. כדי לקיים את מערכת הסדרים הזאת עליה לשמור על ה"תשתית" שלה, או, במילים אחרות, על התנאים המאפשרים אותה. התנאי החשוב ביותר, שבלעדיו לא יכול האזרח ליהנות מהסדרי הדמוקרטיה, הוא עצם היותו בין החיים. לפיכך, על המדינה לשמור על חייו של האזרח (שיקולים דומים עומדים ביסוד חובת המדינה להגן על האזרח מפני סכנות לבריאותו, לשלמו ולאורח חייו התקין. לצורך הדיון

נתמקד בסכנת חיים ולא ניכנס בעובי הקורה של השיקולים הנוגעים לסכנות אלה).¹⁴

חובת ההגנה העצמית של המדינה מקנה לכל אזרח מאזרחיה זכות להציג לה שאלה בנוסח: "מה עשית כדי להגן עליי מפני סכנה כזו וכזו הנשקפת לחיי בגלל אלימות כזו וכזו?" ("שאלת האזרח"). יתר על כן, חובת ההגנה העצמית של המדינה מקנה לכל אזרח את הזכות לקבל ממנה תשובה ראויה לשאלתו, תשובה המפנה אותו למוסדות, להסדרים, למדיניות ולפעולות המספקים לו הגנה ראויה מפני הסכנה שעליה שאל.

לעולם אין למדינה פטור מחובת התשובה הראויה לשאלת האזרח. המדינה אינה פטורה מתשובה ראויה גם כאשר האזרח בשירות צבאי. החייל הוא אזרח. המדינה חייבת לו תשובה ראויה לשאלתו, כשם שהיא חייבת בתשובה כזו לשאלתו של כל אזרח שאינו בשירות צבאי. לעתים, שאלת החייל תהיה נוקבת יותר והתשובה הראויה של המדינה תהיה מורכבת יותר. בדרך כלל, מדינה מתוקנת אינה יוצרת במתכוון מצב שבו נשקפת סכנה לחיי האזרח. אם הוא נקלע לסכנה, היא אמורה להגן עליו בדרך אפקטיבית ההולמת מדינה דמוקרטית. לעומת זאת, אזרח בשירות צבאי עשוי למצוא את עצמו במצב שבו נשקפת סכנה לחייו מפני שהמדינה שלחה אותו, בידועין, להסתכן עבורה. שאלת החייל תהיה אפוא כפולה: "ראשית, מה ההצדקה שיש לך, מדינתי, לשלוח אותי בידועין למצב שיש בו סכנה לחיי, ושנית, כאשר אני נמצא במצב הזה, מה את עושה, מדינתי, כדי להגן עליי מפני הסכנה הנשקפת לי?"

לא זה המקום לגולל את התשובה המלאה של המדינה לשאלת החייל. תשובה כזו תצדיק את שירות החובה ואת שירות המילואים, ככל שהם מעוגנים בהסדרים הוגנים, כראוי למדינה דמוקרטית. כאן נזכיר רק מרכיב מרכזי אחד בתשובתה של מדינת ישראל לחלק הראשון של שאלת החייל: "אין ברירה", או, במילים אחרות, "אני פועלת מכורח הנסיבות". לנוכח האיומים הנתונים על אזרחי המדינה ועליה עצמה אין ביכולתה של ישראל למלא את חובת ההגנה העצמית מבלי להנהיג שירות חובה ושירות מילואים. כאשר הסכנה הנשקפת לה אינה מיידית, על המדינה לעסוק בניין הכוח הצבאי; כאשר הסכנה היא מיידית, עליה להפעיל את הכוח הזה. במהלך בניין הכוח, המדינה מגבילה מאוד את חירויות האזרח במדים; במהלך הפעלת הכוח היא עשויה לשלוח אותו לשדה המערכה, שבו נשקפת סכנה לחייו. "כורח הנסיבות" פירושו שהמדינה מוכרחה להנהיג שירות חובה ושירות מילואים כדי למלא את חובת ההגנה העצמית המוטלת עליה.

תורת המלחמה הצודקת מבחינה בין השיקולים הנוגעים לצדקת המלחמה (jus in bello) ובין השיקולים הנוגעים לצדקת הלחימה (jus ad bellum). הראשונים נוגעים לעצם היציאה למלחמה או למבצע הצבאי, ואילו האחרונים, שבהם נתמקד כעת, נוגעים להתנהגות המוסרית של החיילים בלחימה, שאותה יש להעריך הן על רקע העקרונות המבטאים את היחס הראוי של המדינה אל מה שמחוצה לה (נקודת המבט החיצונית) והן על רקע העקרונות המבטאים את היחס הראוי של המדינה לאזרחיה, ובכללם לוחמיה (נקודת המבט הפנימית). ההבחנה הזאת באה לידי ביטוי בהבדל בין עקרון המידתיות הכוללח, שבו כבר דנו, ובין עקרון המידתיות הנקודתית. תורת המלחמה הצודקת מחייבת פעולה על פי עקרון המידתיות לא רק כאשר מדובר בהחלטה על המבצע הצבאי בכללותו או על המלחמה בכללותה, אלא גם כשמדובר בפעילות צבאית מסוימת הכרוכה בסיכון אזרחי אויב שלא נשקף מהם כל איום. בדומה לעקרון המידתיות הכוללת, גם עקרון המידתיות הנקודתית קשור בשאלה אם התוצאות החיוביות של הפעילות, בצד האחד, מצדיקות, מנקודת המבט המוסרית, את התוצאות השליליות שלה בצד האחר.

קל לענות על השאלה הזאת בחיוב כאשר הפעילות הצבאית הנקודתית היא בלתי נמנעת, הן מבחינת המטרה והן מבחינת האמצעים להשגתה – כלומר כאשר ביצועה הוא כורח צבאי, במובן חמור של הביטוי "כורח":¹⁵ מטרתה של פעילות כזו נגזרת מחובתה המוחלטת של המדינה להגן על אזרחיה לנוכח הסכנות הנתונות, והאמצעים למילוי צרכים לספק באופן המוצלח ביותר את ההגנה הנדרשת על האזרחים ובה בעת לעלות בקנה אחד עם הדרישה לשמור על כבוד האדם של כל אדם. פעילות צבאית בנסיבות של כורח ביטחוני, המלווה במאמץ אחראי למזער את הפגיעה באזרחי אויב שאינם מסוכנים, עומדת בדרישת המידתיות הנקודתית, מפני שתוצאותיה החיוביות מצדיקות אותה חרף תוצאותיה השליליות – מוות, סבל והרס.

ואולם, פעולות צבאיות רבות אינן עומדות בסימן הכורח הצבאי. לעתים, האמצעים הנדרשים לביצוען אינם בלתי נמנעים; אפשר להשיג את מטרתן בדרך קשה, אטיית ומורכבת, או בדרך קלה, מהירה ופשוטה. נניח שההבדל בין שתי הדרכים הללו אינו מתבטא במידת הסיכון לחיי החיילים, אלא במשך הזמן ובגודל המאמץ הנדרשים לשם ביצוע המשימה. עקרון המידתיות הנקודתית דורש כי התוצאות החיוביות של השימוש בדרך המהירה יותר והמאומצת פחות תצדקנה את התוצאות השליליות שלה, שהן גרימת מוות, סבל והרס לאזרחי

אויב שאינם מסוכנים. מובן מאליו שאין תשובה מן המוכן לשאלה מהי דרך הפעולה המועדפת, מפני שהתמונה העומדת לרשותנו היא חלקית וכיוון שיש לשקלל גורמים ותנאים שונים. לדוגמה, אם החיילים אמורים לבצע משימה נתונה ולהמשיך מיד לביצוע משימה אחרת – שהיא דחופה, מחייבת מאמץ ונתפסת ככורח צבאי – כי אז מוטב שיבצעו את המשימה הראשונה בדרך הקלה מבחינתם, אף שהיא עלולה להיות כרוכה בפגיעה חמורה יותר באזרחי אויב שאינם מסוכנים. מנגד, אם אחרי המשימה הראשונה לא צפויה לחיילים משימה נוספת, הנחשבת דחופה, מחייבת מאמץ ונתפסת ככורח צבאי, כי אז מוטב שיפעלו בדרך הקשה מבחינתם, שאינה כרוכה באותה מידה של פגיעה באזרחי אויב שאינם מסוכנים.

כדי לדעת אם עקרון המידתיות הנקודתית נשמר בפעולות הצבאיות השונות שננקטו במהלך מבצע "עופרת יצוקה" יש להכיר אותן באופן מלא ומדויק. מי שאינו מכיר פעולה על בוריה אינו יכול להעריך אותה באופן רציני, מקצועי ואחראי, ולפיכך מוטב שלא יעשה זאת, חרף כל פיתוי רגשי או פוליטי.

תורת הלחימה הצודקת דורשת מן הלוחם גם לכבד את עקרון ההבחנה. זהו עקרון מפתח בדיונים מוסריים רבים על אודות פעולות צבאיות במהלך מלחמות או מבצעים, וראוי להבין אותו על בוריו. לעתים קרובות, ההצגה הגסה והרדודה של עקרון ההבחנה יוצרת מדרון סמוי וחלקלק המוביל למסקנות שאינן עומדות במבחני המוסר. לפיכך, נדקדק כאן בהצגת העיקרון הזה ובהצדקתו. אף שהרעיונות המרכזיים הבאים לידי ביטוי בעקרון ההבחנה גובשו ביחס למתכונת הקלאסית של מלחמה בין שתי מדינות, תיאורם כאן יהלום גם את ההקשרים ה"חדשים" של הלחימה בטרור.¹⁶

עקרון ההבחנה מצייד את הלוחם בשלושה סטנדרטים שונים האמורים להנחותו במסגרת הפעילות הצבאית:

- א. סטנדרט התנהגות לנוכח קבוצה של לוחמי אויב בלבד;
- ב. סטנדרט התנהגות לנוכח קבוצה של אזרחי אויב שאינם לוחמים, שאינם משתתפים בלחימה ואינם סמוכים ללוחמי אויב;
- ג. סטנדרט התנהגות לנוכח קבוצה של אזרחי אויב, שחלקם לוחמי אויב וחלקם אינם לוחמי אויב.

חשוב להבין כי איננו מבחינים כאן בין בני אדם אלא בין סטנדרטים של התנהגות במצבים שונים. סטנדרט א' מרשה ללוחמים לפגוע בלוחמי אויב באופן חופשי, בלי להתחשב במיידיות הסכנה הנשקפת מהם – בהסתייגויות

אחדות, הנוגעות לפצועים, לשבויי מלחמה, לצוותים רפואיים ולכוהני דת.¹⁷ סטנדרט ב' אוסר על פגיעה באזרחי אויב שאינם מעורבים כלל בלחימה ואף אינם סמוכים ללוחמי אויב. האיסור הזה הוא מוחלט. סטנדרט ג' מתיר פגיעה בלוחמי אויב, גם אם היא מעמידה בסכנה אזרחים סמוכים להם, בתנאים שנדון בהם להלן ביתר פירוט.

העניין המוסרי בעקרון ההבחנה, המנהיג סטנדרטים מכופלים של פעילות צבאית, מובן מאליו. התנהלות צבאית המכבדת את עקרון ההבחנה מקטינה באופן משמעותי את מוראות המלחמה. ועם זאת, ראוי לשאול: האם יש לעקרון ההבחנה הצדקה מוסרית עמוקה יותר? האם מערכת הסטנדרטים שהוא קובע היא הטובה ביותר מבחינה מוסרית, או שמא היא רק שיפור בהשוואה למצב שבו צבאות היו פוגעים באופן חופשי בלוחמים ובלא-לוחמים כאחד? בתשובות לשאלה זו מתגלעת מחלוקת משמעותית, אולם אין צורך להכריע בה כאן לשם הערכת מבצע "עופרת יצוקה".¹⁸ גם מי שסבור, כמוני, שהסדרי עקרון ההבחנה אינם מספקים את הפתרון המוסרי האידיאלי, לא יתעלם מהם, אלא יכבד אותם ויחזור להחלפתם בהסדרים טובים מהם, גם להלכה וגם למעשה.

בדרך כלל, מבצע "עופרת יצוקה" התנהל בתנאים שבהם עקרון ההבחנה דורש שימוש בסטנדרט השלישי שצינו, בתוספת שיקולי מידתיות נקודתית. הסטנדרט השלישי מסייע לנו להשיב על שאלה קשה: מה ראוי לעשות לנוכח קבוצה של בני אדם הכוללת, בהקשר שלפנינו, גם טרוריסטים – המאיימים על שלומם של ישראלים – וגם אזרחי אויב שאינם מסכנים איש? זהו מצב של דילמה: אם הטרוריסטים לא ייפגעו, תישקף מהם סכנה לאזרחי המדינה; אבל תקיפת הטרוריסטים עלולה להזיק גם לשכניהם הלא-מסוכנים. בין כך ובין כך, במצב כזה אין מנוס מפגיעה בבני אדם שאין הצדקה לפגוע בהם, בהקשר של הלחימה, ואין הצדקה להניח להם להיפגע.

בהתמודדות עם דילמה יש לנסות תחילה להפיגה: לשנות את המצב כך שלא יהיה צורך להכריע בין אפשרויות שונות, שכל אחת מהן כרוכה גם בתוצאות לא-רצויות. במקרה שלפנינו, כדי להפיג את הדילמה צריך להפריד בין אלה שנשקפת מהם סכנה ובין אלה שלא נשקפת מהם כל סכנה. ניסיון כזה עשוי לכלול הטלת כרוזים המזהירים מפני הבאות, התקשרות טלפונית ליעד לשם אזהרה נקודתית, ירי אזהרה בחימוש שאינו קטלני ("אל-הרג"), ביצוע נוהל "הקש בגג" וכדומה.¹⁹ השימוש בשיטות כאלה אמור להרחיק אזרחי אויב שלא נשקפת מהם כל סכנה מן הטרוריסטים שנשקפת מהם סכנה. אם כך אמנם קורה, כי אז אין צורך בשימוש בסטנדרט השלישי, מפני שהסטנדרט

הראשון יופעל כנגד הטרוריסטים והסטנדרט השני ימנע פגיעה בשכניהם. אלא שלעתים, חרף המאמצים, לא מתאפשרת הפרדה כזו, ולפעמים אין היא באה בחשבון כלל, מאחר שהניסיון ליזום אותה עלול להבריח את הטרוריסטים ולהקשות עלינו את ההגנה מפניהם. מה ראוי אפוא לעשות במצב שבו אי־אפשר להפיג את הדילמה באמצעות הפרדה והחיילים ניצבים לנוכח קבוצה מעורבת של טרוריסטים מסוכנים ואזרחי אויב שאינם מסוכנים?

הסטנדרט השלישי מתיר לחיילים הנמצאים במצב כזה לנקוט מאמץ כפול: מצד אחד, לנסות להבטיח, בהסתברות גבוהה, את הפגיעה בטרוריסטים, ומצד שני, לנסות למזער את הפגיעה באזרחי אויב שלא נשקפת מהם כל סכנה. כאשר נוצר מתח בין הניסיונות הללו, הראשון עדיף על פני השני, אולם לעולם אינו מבטל אותו כליל.

דיונים בתורת המלחמה הצודקת מעמידים את השימוש בסטנדרט השלישי שצינינו על עקרון החוצאה הכפולה. לפי עיקרון זה, כשלפנינו מטרה מסוימת שיש הצדקה מוסרית להשיגה כאשר היא עומדת בפני עצמה, כי אז ראוי מבחינה מוסרית להשיגה גם כשאינן היא עומדת בפני עצמה ועלולה להוביל לתוצאות לא־רצויות, ובתנאי שהתוצאות הללו הן בלתי נמנעות, לא־מכוונות ונעשה מאמץ למזער את נזקיהן (מערכת התנאים הללו כפופה גם לשיקולי מידתיות נקודתית).

עצם מותם של אזרחי אויב הוא תוצאה אפשרית ומותרת של פעילות צבאית ובלבד שהוא בלתי נמנע – הגם שזוהי תוצאה שלילית, כאובה ומדירת שינה. כבר היו מי שטענו, במהלך מבצע "עופרת יצוקה", כי אסור לפגוע בקבוצה של מאה טרוריסטים, אם הדבר כרוך בפגיעה בילד קטן אחד הנמצא אתם. זוהי טענה משוללת בסיס מוסרי וגם חסרת אחריות. איש אינו מעוניין לפגוע בילד קטן. ועם זאת, הימנעות מפגיעה במאה טרוריסטים פירושה להניח להם לפגוע באזרחי המדינה. הימנעות מפגיעה בהם – וגם בילד הנמצא עמם – משמעה להניח להם לפגוע בילדים ובמבוגרים בישראל. מדוע יהיה זה נכון להניח לאויב לפגוע בילד בישראל, או באזרחים מבוגרים בישראל, כדי להימנע מפגיעה בילד בעזה?

טענה קלושה לא פחות השמיע ההיסטוריון והפובליציסט זאב שטרנהל, שביקר את המבצע בעזה במילים חריפות והזהיר כי "הישראלים... תוך כדי זריעת חורבן בקרב אוכלוסייה אזרחית... יוציאו את עצמם אל מחוץ למשפחת עמי התרבות של המערב".²⁰

כנגד טענה זו יש להזכיר, ראשית, כי בעזה נלחמו הישראלים נגד החמאס, הנחשב ארגון טרור לכל דבר בעיני רבים מבני "משפחת עמי התרבות של המערב". במלחמה אורבנית נגד ארגוני גרילה טרוריסטיים אין מנוס מהרס, וגם מסבל וממוות. השאלה המוסרית היא: האם ההרס, הסבל והמוות היו מוצדקים לנוכח המתקפה המתמשכת של החמאס ושל ארגונים אחרים על אזרחי ישראל ועל מדינתם? בעצם העובדה שנגרמו הרס, סבל ומוות ברצועת עזה אין ולו שמץ של מענה לשאלה הזאת.

שנית, אם ברצוננו להעריך אל-נכון את מקומה של ישראל ב"משפחת עמי התרבות של המערב", בהקשר של "זריעת חורבן בקרב אוכלוסייה אזרחית", נוכל ללמוד לא מעט מהשוואת "עופרת יצוקה" למבצע "זעם רפאים", שיזמו האמריקנים בעיר פלוג'ה שממערב לבגדאד במהלך החודשים נובמבר ודצמבר 2004. לפי פרסום שהוציא מכון מחקר הלחימה של צבא היבשה של ארצות-הברית, בפלוג'ה חיו כשלוש מאות וחמישים אלף תושבים, וחלק ניכר מהם נמלטו ממנה ערב המבצע. בעיר נותרו כשלושת אלפים לוחמי אויב. במהלך המבצע, שעליו הופקד חיל הנחתים, נהרגו כששת אלפים עיראקים ובין אלף ומאתיים לאלפיים לוחמי אויב. מתוך כחמישים אלף בניינים בפלוג'ה נחרבו כעשרת אלפים, ובהם כשישים מסגדים, שבכל אחד מהם הייתה כמות משמעותית של אמצעי לחימה. למעלה ממחצית הבתים בעיר נפגעו באופן ניכר.²¹

ברצועת עזה מתגוררת אוכלוסייה גדולה פי חמישה מזו שחיה בפלוג'ה לפני "זעם רפאים", וגדולה פי עשרים מזו שנותרה בעיר העיראקית לאחר המנוסה ההמונית ממנה. מספר הטרוריסטים שהתרכזו בעזה היה גבוה יותר מפי חמישה ממספר לוחמי האויב בפלוג'ה. אינני יודע כמה בני אדם נהרגו בעזה, אבל אפילו הטרוריסטים ושוחרי טובתם אינם טוענים לשיעור אבידות גדול פי חמישה מזה שנרשם בפלוג'ה, כלומר – לשלושים אלף הרוגים. אינני יודע גם כמה בתים נהרסו בעזה, אבל איש אינו טוען שמספרם קרוב לחמישים אלף. מהשוואה פשוטה עולה כי ארצות-הברית, האחוזת הבכירה ב"משפחת עמי התרבות של המערב", זרעה בפלוג'ה חורבן שהיקפו גדול פי עשרים וחמישה – לכל הפחות – מזה שגרמה ישראל בעזה במהלך מבצע "עופרת יצוקה".²²

ראוי להדגיש כי השוואה זו אינה יכולה לשמש בסיס של ממש למסקנות מוסריות. ייתכן שהייתה הצדקה מוסרית הן למה שנעשה בפלוג'ה והן למה שנעשה בעזה, ייתכן שלא הייתה הצדקה למה שנעשה בפלוג'ה ולמה שנעשה

בעזה, וייתכן שמה שנעשה בעזה היה מוצדק ומה שנעשה בפלוג'ה לא היה מוצדק, או להפך. סיפור פלוג'ה הוזכר רק כדי להראות שאין שחר לטענה כי ישראל גרועה ממדינות אחרות בכל הנוגע ללחימה אורבנית בטרוריסטים. הדגשנו זה עתה שמותם של אזרחי אויב שלא נשקפת מהם כל סכנה עלול להיות "תוצאה בלתי נמנעת" של פעולה צבאית להגנת אזרחי המדינה מפני טרוריסטים. כיצד מצדיקים את ההערכה שתוצאה מסוימת היא "בלתי נמנעת"? ראשית, יש לסקור את דרכי הפעולה האפשריות העומדות לרשות הצבא; שנית, יש לבחון את האפקטיביות של כל אחת מן הדרכים האלה מבחינת ההסתברות לפגיעה בטרוריסטים; ושלישית, יש לבדוק את התוצאות האפשריות והלא-רצויות הכרוכות בכל דרך פעולה. בדיקות אלה אמורות להצביע על דרך הפעולה המועדפת. תקיפת בית שנמצאים בו טרוריסטים מסוכנים וגם אזרחי אויב לא-מסוכנים עלולה לגרום לפגיעה בלא-לוחמים אפילו אם ננקטת דרך הפעולה המועדפת. הפגיעה באזרחים האלה תיחשב בלתי נמנעת כאשר כל דרכי הפעולה החלופיות הן פחות מוצלחות, אם מפני שהן מעמידות בסכנה חמורה יותר את שכניו של הטרוריסט ואם מפני שאין בהן אפשרות סבירה של פגיעה בטרוריסט עצמו.

בדיקות דרכי הפעולה האפשריות, על תוצאותיהן השונות, תוך התחשבות בעקרונות המוסריים שהזכרנו (עקרון ההבחנה ועקרון התוצאה הכפולה), נושאת אופי מקצועי מובהק. ואולם, בנקודה אחת היא כרוכה בשיקול מוסרי נוסף. נתאר לנו כוח צבאי הניצב אל מול בניין שמצויים בו טרוריסטים מסוכנים ועמם שכניהם שאינם מסוכנים. נניח שהכוח נקט מאמצים של ממש להפריד בין הטרוריסטים לשכניהם – פיזור כרוזים, הודעות טלפוניות, שימוש במערכת כריזה, ירי אזהרה בתחמושת לא-קטלנית וכדומה – ובכל זאת נשארה בבניין קבוצה מעורבת של לוחמי אויב ושל אזרחי אויב שאינם לוחמים. נניח גם שדרך הפעולה המועדפת, מבחינה מקצועית, היא ירי על הבית, מן הקרקע או מן האוויר, העלול להביא, בהסתברות גבוהה, גם לפגיעה בטרוריסטים וגם לפגיעה באחדים משכניהם. בנקודה זו ניתן לכאורה להציע אפשרות מבצעית נוספת ולשאול מדוע לא תהיה היא הדרך המועדפת: לשלוח חיילים לתוך הבניין כדי שינסו להפריד בעצמם בין הטרוריסטים לשכניהם. אם ההפרדה הזאת תעלה יפה, ייסוגו החיילים מן הבניין והירי שיתבצע לעברו יפגע רק בטרוריסטים. אם לא יעלה בידי החיילים להפריד את הטרוריסטים משכניהם, כי אז לא תהיה לצבא ברירה אלא לירות לעבר הבניין, הגם שהתוצאה עלולה להיות פגיעה באזרחי אויב לא-לוחמים. מובן מאליו שדרך פעולה כזו כרוכה בסיכון גדול

יותר לחיי החיילים הנשלחים אל תוך הבניין מאשר דרך פעולה המותירה אותם מחוצה לו.

יש הטוענים כי הסיכון הנוסף הזה לחיי החיילים הוא סיכון ראוי אם הוא מצמצם את אפשרות הפגיעה בשכניו של הטרוריסט, שמהם לא נשקפת כל סכנה. לדעתי, אין שום הצדקה מוסרית להעדפת חיי שכניו של הטרוריסט על פני חיי החיילים. לשם הגנה על עמדתי זו אעלה שלוש נקודות.

ראשית, עלינו לשוות לעצמנו את שאלת החייל, שהיא אתגר מוסרי שעליו כבר עמדנו לעיל: "אני אזרח המדינה. אני לוחם במדי צבא, משום שעלי לקחת חלק בהגנה על אזרחי המדינה מפני סכנה הנשקפת להם. בלית ברירה אני נשלח למצבים מסוכנים, כדי לפגוע בטרוריסטים ולהגן בכך על אזרחי המדינה. הסיכון הנשקף לחיי במצבים המסוכנים הללו הוא בלתי נמנע. לשלוח אותי אל תוך הבניין, כדי להקטין את סיכויי הפגיעה בשכניו הלא-מסוכנים של הטרוריסט המצוי בו, פירושו להוסיף סכנה משמעותית לחיי, לא לשם מילוי המשימה של הפגיעה בטרוריסט, אלא לשם הגנה על שכניו. איזו הצדקה יש להוספת הסכנה הזאת לחיי?" אינני מכיר תשובה ניצחת לשאלת החייל ולא אתגר המוסרי שהיא מבטאת. אני מכיר ניסיונות אחדים להשיב לשאלה, אבל רובם ככולם אינם מוצלחים, אינם משכנעים, ואינם מצדיקים את סיכון חיי החיילים.²³

שנית, אנו עדים כאן למדרון החלקלק והסמוי שאליו מובילה הצגה לא-זהירה של עקרון ההבחנה. מי שמציג עיקרון זה במונחים של הבחנה בין סוגים שונים של בני אדם מוצא את עצמו מעדיף בני אדם מסוג אחד על פני בני אדם מסוג אחר, באופן גורף וחסר הצדקה. הצגה מדויקת של עקרון ההבחנה מונעת את הגלישה במדרון המוסרי הזה. גם אם נתונים לנו שני סטנדרטים שונים לפעילות של חיילים לנוכח קבוצות של בני אדם – היתר לפגוע בלוחמים בעת מלחמה ואיסור לפגוע באזרחים לא-לוחמים במצב כזה – אי-אפשר להסיק מהם, באופן לוגי, שבמצב שבו דרוש לנו סטנדרט שלישי עלינו להעניק עדיפות להגנה על חיי מי שאינו לוחם על פני ההגנה על חיי הלוחם.

שלישית, ואולי חשוב מכל: עלינו להתחשב בעקרון החובות המיוחדות. צורת החיים המוסרית מחייבת שמירה על כבוד האדם באשר הוא אדם, או, במילים אחרות – על כבוד האדם של כל אדם. ואולם, הסדרי השמירה על כבוד האדם אינם חייבים להיות אוניברסליים. חובת ההגנה העצמית של קנדה היא חובתה של קנדה ביחס לאזרחי קנדה, כשם שחובת ההגנה העצמית של ישראל היא חובתה של ישראל ביחס לאזרחי ישראל. קנדה אינה חייבת להגן על אזרחי ישראל (שאינם חיים בקנדה) וישראל אינה חייבת להגן על אזרחי קנדה (שאינם

חיים בישראל). ישראל אמורה לגלות עניין באסון טבע המתרחש במדינה כלשהי בעולם, בשל מחויבותה לערך כבוד האדם באשר הוא אדם, אבל מובן שעליה לגלות עניין רב יותר באסון כזה המתרחש בתחומיה מאשר באסון המתחולל במקום אחר, מחוץ לגבולותיה. ישראל נושאת בחובות מיוחדות כלפי אזרחיה, הרבה מעבר לחובותיה כלפי כל אדם באשר הוא אדם.

לישראל, כמו לכל מדינה דמוקרטית אחרת, יש הירארכיה של חובות כלפי אוכלוסיות אנושיות. במדרגה א' של ההירארכיה הזאת עומדים אזרחי המדינה. מעט אחריהם, במדרגה ב', ניצבים תושבי המדינה שאינם אזרחיה, העובדים הזרים החיים בה, התיירים השוהים בתחומה וכיוצא באלה. כל אלה נמצאים בין גבולותיה הבינלאומיים של המדינה ("הקו הירוק"). במדרגה קרובה, ג', אנו מוצאים את תושבי השטחים שבהם שולטת ישראל מאז מלחמת ששת הימים, ושאינם אזרחי המדינה. במדרגה נמוכה יותר, ד', שאינה סמוכה לקודמתה, נמצאים תושבי שטחים שישראל אינה שולטת בהם באופן אפקטיבי ושאינם אזרחי המדינה. יש הבדל מכריע בין מדרגות א'-ג' ובין מדרגה ד'. ישראל היא המדינה האחראית לנעשה בין גבולותיה ובשטחים שבהם היא שולטת בפועל. היא אינה נושאת באחריות לנעשה בשטחים שבהם אין לה שליטה אפקטיבית, דוגמת עזה, יוון או קנדה.²⁴

היכן עומדים החיילים במדרג הזה? בהיותם אזרחי המדינה, הם מצויים במדרגה א' של הירארכיית החובות של המדינה. כאשר אינם משרתים בצבא, הם אכן אזרחים לכל דבר והמדינה חייבת להם כל מה שהיא חייבת לאזרחיה. ועם זאת, בשעה שהם במדים ומשתתפים בלחימה, מוטלות עליהם חובות ומגבלות המנמיכות את מקומם במדרג וממקמות אותם בין מדרגות א'-ג' ובין מדרגה ד'. המדינה מחויבת להגן על אזרחיה שאינם לוחמים ועל שאר בני האדם המצויים באחריותה באמצעות אזרחיה הלוחמים, לובשי המדים, והתוצאה היא לעתים העמדת חיי חייליה בסכנה. חשוב להדגיש שהמדינה נזקקת להצדקה מכרעת כדי לסכן את חיי האזרחים המשרתים אותה כחיילים; בעיקרון, אין לה רשות לעשות זאת, אלא בכורח הנסיבות של ההגנה העצמית.

לפיכך, בדילמה שעל הפרק, צריכה המדינה להעדיף את חיי חייליה על פני חיי שכניו של הטרוריסט כאשר היא פועלת בשטח שאינו נתון בשליטתה האפקטיבית, שטח שבו אין היא נושאת באחריות להפריד כראוי בין אלה שנשקפת מהם סכנה ובין אלה שלא נשקפת מהם סכנה. לאחר שהיא ממצה את הניסיונות להפריד בין הטרוריסטים ובין אזרחי אויב המצויים בקרבתם ואינה

מצליחה לעשות זאת באופן מלא, לא זו בלבד שאין היא מחויבת לסכן את חיי חייליה בניסיון נוסף להפרדה כזו, אלא שאסור לה לעשות זאת רק כדי להקטין את הסכנה לפגיעה בשכניו של הטרוריסט.

התפיסה המוצגת כאן באה לידי ביטוי גם בערכי צה"ל.²⁵ אמנם הערכים מוגדרים במסמך "רוח צה"ל" באופן תמציתי ומופשט, אבל אפשר להסיק מהם מסקנות ברורות לענייננו.

ראשית, הגדרת הערך "טוהר הנשק" כוללת את הנורמה: "החייל לא ישתמש בנשקו ובכוחו כדי לפגוע בבני אדם שאינם לוחמים ובשבויים". בהתאם לעקרון התוצאה הכפולה שהבאנו לעיל, כאשר החייל משתמש בנשקו נגד טרוריסט ופוגע באותו זמן, בליט ברירה, גם בשכניו שאינם מסוכנים, הוא אינו משתמש בנשקו "כדי לפגוע בבני אדם שאינם לוחמים". הוא פועל כפי שהוא פועל כדי לפגוע בבני אדם אחרים, מסוכנים, שחובתו היא לפגוע בהם באותן נסיבות, על מנת להגן על אזרחי המדינה מפניהם.

שנית, בהגדרת "טוהר הנשק" נכללת גם הדרישה: "[החייל] יעשה כל שביכולתו למנוע פגיעה בחייהם, בגופם, בכבודם וברכושם" של אותם בני אדם שאינם לוחמים. כדי להבין את השימוש הראוי בביטוי "יעשה כל שביכולתו", נתבונן בדוגמה הבאה: טרוריסטים השתלטו על בניין בעזה שבו מתגורר אדם שאינו מסוכן. רק הם נמצאים כעת במבנה. אפשר לתקוף אותם בשתי דרכים: האחת, להפציץ או להפגיז את הבית ובכך להרוס אותו על היושבים בו; והאחרת, לשלוח חיילים אל תוך הבית כדי לפגוע בטרוריסטים מבלי להחריבו. כמובן שבדרך הראשונה תהיה "פגיעה... ברכושם" של בני אדם שאינם לוחמים, בשעה שבדרך השנייה, המסכנת מאוד את חיי החיילים, לא ייגרם נזק בהיקף כזה לרכוש. ההכרעה המקצועית והמוסרית מובנת מאליה: לא בא בחשבון לסכן חיילים כדי למנוע "פגיעה... ברכושם" של בני אדם שאינם מסוכנים.

הכרעה זו מתיישבת עם השימוש בצירוף המילים "[החייל] יעשה כל שביכולתו", כיוון שיכולתו של החייל אינה נתחמת על פי האפשרויות הפיזיות העומדות לרשותו, אלא על פי האפשרויות המקצועיות והערכיות. גבולות היכולת של החייל נקבעים, בין השאר, על ידי הערכים האחרים שעליו לכבד במהלך פעילותו הצבאית. אחד הערכים האלה הוא ערך "חיי אדם", שממנו נגזרת הנורמה הבאה: "בעת לחימה [החייל] יסכן את עצמו ואת רעיו במידה הנדרשת לביצוע המשימה". כשהחייל עומד לנוכח הבניין האמור, המשימה המוטלת עליו היא לפגוע בטרוריסטים שבתוכו. הוא יסכן את עצמו, ואם הוא

מפקד – הוא יסכן את חייליו, "במידה הנדרשת לביצוע המשימה" של פגיעה בטורוריסטים. החייל לא יסכן את עצמו ולא יסכן חיילים אחרים כדי למנוע נזק לבניין, שהוא רכושו של אדם שאינו לוחם.

ערך "חיי אדם" קובע את גבולות היכולת של החייל לא רק כשמדובר ב"פגיעה... ברכושם" של בני אדם שאינם לוחמים, אלא גם כשמדובר ב"פגיעה בחייהם, בגופם [ו] בכבודם". כבר אמרנו שהחייל נדרש לסכן את עצמו והמפקד נדרש לסכן את עצמו ואת חייליו רק "במידה הנדרשת לביצוע המשימה"; לפיכך, החייל אינו אמור לסכן את חייו כדי להקטין את סכנת הפגיעה בשכניו של הטרוריסט. הוא יעשה "כל שביכולתו למנוע פגיעה" בבני אדם שאינם לוחמים, אבל בלי לסכן בכך את עצמו ו"את רעיו", שהם שאר החיילים.²⁶

במהלך מבצע "עופרת יצוקה" התעוררו גם שאלות בנוגע למצבים שבהם הסכנה הנשקפת לחיי החיילים אינה נגרמת רק עקב פעילות האויב. ואמנם, ארבעה מן החיילים שנפלו במבצע נהרגו מאש כוחות צה"ל. במקרה אחר, חיילים נפצעו מפצצת מרגמה ששיגר כוח צה"ל ושנפלה בסמוך אליהם.²⁷ באירוע נוסף, שלא היו בו נפגעים, נורתה אש מכוח אחד של צה"ל על כוח סמוך.²⁸ אין צורך להכביר מילים על כך שכל אירוע כזה הוא מיותר. בתום המבצע, כשנשאל מפקד חטיבת גבעתי, אלוף משנה אילן מלכא, "כיצד להימנע מירי דו-צדדי", הוא הדגיש את חשיבותו של ערך המקצועיות, אך מיד לאחר מכן הוסיף תובנה המשקפת גם את היחס הראוי לחיי החיילים: "צריך להסביר [למפקדים] שגם אם בסוף ברחו לך חוליה, אז ברחו לך חוליה, אל תירה אם אתה לא בטוח שאתה יודע איפה כוחותיך...". מלכא הצביע בהקשר זה על ליקוי ברור בהכנה לפעילות המבצעית: "לא דיברנו על זה מספיק בנוהל קרב... זה לא עלה כמו שעלו הנושאים האחרים בנוהל קרב. נכנסנו לא מוכנים מספיק בנושא".²⁹ ירי דו-צדדי אינו גזירת גורל. חלק מערפל הקרב הוא מיותר. אפשר להפיג אותו ולמנוע בכך גם פגיעה של חיילי צה"ל באחיהם לנשק. ככל הנוגע לפעילות צבאית, הרמה הראויה של נאמנות לערך המקצועיות מחייבת את הרמה הראויה של נאמנות לערך חיי אדם.

סכנה נוספת שעמה התמודדו החיילים שהשתתפו במבצע "עופרת יצוקה" הייתה האפשרות שייחטפו בידי האויב, ויצטרפו בכך לגלעד שליט, על כל המשתמע מכך מבחינה אישית וממלכתית. חיילי צה"ל אמורים להיות מתורגלים גם בזהירות מפני חטיפה וגם בתגובה הראויה על ניסיון כזה. הוראות הפתיחה באש שקובע נוהל "חניבעל", שמקורו בימי שהות צה"ל בלבנון לפני שנת 2000, נועדו להדריך את החיילים כיצד לפעול באופן מקצועי כדי לסכל ניסיון חטיפה.

למרבה הצער, פקודה זו פורשה בצורה מסולפת, הן על ידי מפקדים והן על ידי התקשורת, שסברו כי הנורמה שהיא מנהיגה היא העדפת מותו של החייל – מידי חבריו או מידיו שלו עצמו – על פני נפילתו בשבי החמאס או ארגון טרור אחר. זוהי תפיסה מוטעית בעליל מבחינה מוסרית ואתית כאחת. תכליתו של נוהל "חניבעל" היא בראש ובראשונה חילוצו של החייל הנחטף כדי להחזירו בשלום לביתו וליחידתו. לא תעלה על הדעת פקודה המחייבת את חיילי צה"ל להרוג אחד מהם, ולא ייתכן נוהל המחייב חייל להתאבד.³⁰

כל הפעולות הצבאיות שננקטו במהלך מבצע "עופרת יצוקה" ראויות לתחקיר מקצועי, יסודי ומעמיק, כמו כל פעולה מקצועית מורכבת ולא־שגרתית. רק על יסוד מערכת סדורה של תחקירים מקצועיים ניתן לבצע הערכה מוסרית, הערכה אתית והערכה משפטית של הפעולות בפני עצמן, ואולי גם להגיע להכללה חשובה בדבר כלל הפעולות הנקודתיות של מבצע "עופרת יצוקה". כל הניסיונות לייחס לישראל או ללוחמיה פשעי מלחמה, מראשית המבצע בעזה ועד היום, בטרם הושלמו התחקירים והופקו הלקחים, אינם ענייניים.³¹ הקלות שבה הם צצים מעידה כאלף עדים על כך שהם שאובים מתעמולת הכזב של אויבי ישראל.

אחתום את דבריי בשתי הערות. "הגיבור באמת, בעבור טוב יסבול ויפעל", כתב אריסטו בספרו אתיקה (פרק יא), ופרשן יהודי שלו הוסיף: "מוסר עצמו בסכנת מלחמה למען הצלת הכלל".³² אני חדור התפעלות מן הגבורה שגילו כל אחד ואחת מן החיילים ומן המפקדים שהשתתפו במבצע "עופרת יצוקה": הם פעלו וסבלו "בעבור טוב" ומסרו את עצמם "בסכנת מלחמה למען הצלת הכלל". בראש כל אלה אזכיר את ארבעה הקצינים ואת ששת החיילים שנפלו במבצע, וכן את שלושת האזרחים שנהרגו במהלכו. עמם אזכור גם את משפחותיהם. ובאותה שעה, יש בי צער וכאב על כל אחד ואחת מן הפלסטינים שאינם מעורבים בטרור ושנהרגו במבצע הזה, על לא עוול בכפם, בשל זדון הלב של החמאס.

אסא כשר הוא פרופסור אמריטוס בקתדרה על שם לאורה שוורץ־קיפ לאתיקה מקצועית ולפילוסופיה של הפרקטיקה ופרופסור אמריטוס לפילוסופיה באוניברסיטת תל אביב.

הערות

1. להצגה מעמיקה של העקרונות המוסריים של המשטר הדמוקרטי, ראה John Rawls, *A Theory of Justice*, revised ed. (Cambridge, Mass.: Belknap, 1999). המהדורה הראשונה הופיעה בשנת 1971 באותה הוצאה. ניסוח מחודש של התיאוריה מופיע בספרו של רולס, John Rawls, *Justice as Fairness: A Restatement* (Cambridge, Mass.: Belknap, 2001). שימוש בגישה זו, תוך הבהרת התפיסה של "מדינה יהודית ודמוקרטית", מופיע במאמרי: אסא כשר, "מדינה יהודית ודמוקרטית – סקיצה פילוסופית", עיוני משפט יט (3) (1995), עמ' 729–739; המאמר הודפס מחדש בספרי רוח איש: ארבעה שערים (תל אביב: עם עובד ועמותת יהודים, 2000), עמ' 13–27.
2. ראה אסא כשר, אתיקה צבאית (תל אביב: משרד הביטחון, 1996), עמ' 231–237. למסמך "רוח זה" ל"ראה גם http://dover.idf.il/IDF/About/Purpose/Code_Of_Ethics.htm ערכי שירות הביטחון הכללי מוצגים באתר הארגון, www.shabak.gov.il/about/Pages/values.aspx לדיון ספציפי באתיקה של הלחימה בטרור ראה עמוס ידלין ואסא כשר, "האתיקה הצבאית של הלחימה בטרור: עקרונות ונימוקים", מאוזני משפט ו (2007), עמ' 387–419. למקור באנגלית ראה Asa Kasher and Amos Yadlin, "Military Ethics of Fighting Terror: An Israeli Perspective," *Journal of Military Ethics* 4:1 (2005), pp. 3-32.
3. גרסה חשובה של תורה זו מופיעה בספרו של מיכאל וולצר, מלחמות צודקות ולא צודקות, תרגם יורם ברונובסקי (תל אביב: עם עובד, 1977). למהדורה המעודכנת ביותר של הספר ראה Michael Walzer, *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*, fourth ed. (New York: Basic Books, 2006).
4. ראה לדוגמה Anthony Joseph Coats, *The Ethics of War* (Manchester: Manchester University, 1997); Paul Robinson, ed., *Just War in Comparative Perspective* (Aldershot, UK: Ashgate, 2003), parts I and IV (להלן מלחמות צודקות במבט השוואתי).
5. שמונת העקרונות המצוטטים תכופות בספרות העוסקת בתורת המלחמה הצודקת הם עקרון הרשויות המוסמכות; עקרון הנימוק המוצדק; עקרון האמצעי האחרון; עקרון הכוונות הראויות; עקרון סיכויי ההצלחה; עקרון המידתיות הכוללת; עקרון המידתיות הנקודתית; ועקרון ההבחנה. במאמר זה לא נתעכב על עקרון הרשויות המוסמכות, כיוון שממילא אין חולקים על כך שלממשלת ישראל הנבחרת עומדת הסמכות הלגיטימית להורות על מבצע "עופרת יצוקה". נדון בכל העקרונות האחרים, אולם נזכיר גם עקרונות שאינם נחשבים ברגיל לחלק מתורת המלחמה הצודקת אבל תורמים היבטים חשובים לניתוח המוסרי המוצע כאן.
6. ראה לדוגמה Bruno Coppieters and Nick Fotion, eds., *Moral Constraints on War: Principles and Cases* (Lanham, Md.: Lexington, 2002).
7. ראה Yoram Dinstein, *War, Aggression, and Self-Defence*, third ed. (Cambridge: Cambridge, 2001); Yoram Dinstein, *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict* (Cambridge: Cambridge, 2004).
8. ראה אסא כשר, "החובה הדמוקרטית לחתור להסדרי שלום", מחקרי משפט יד (2) (1998), עמ' 343–361; המאמר הודפס מחדש בספרי רוח איש, עמ' 145–171.

9. ראה Lawrence Freedman, *Deterrence* (Cambridge: Polity, 2004).
10. על "עקרון ההרתעה המבצעית" ראה ידלין וכשר, "האתיקה הצבאית", עמ' 418-419.
11. המונח "תגובה עוצמתית" לא הופיע עד כה בהקשר של מבצע "עופרת יצוקה", אלא רק ביחס לתכניות לתגובה על ירי טילים מעזה בעתיד. ראה ירדן וינטר ועידו אלעזר, "באוגדת עזה מגיבים לירי הרקטות מעזה: 'קיימות תכניות לתגובה עוצמתית ברצועה'", במחנה 10, 6 במרס 2009, עמ' 8.
12. התבטאות בסגנון זה קראתי במחנה 6-7 ("עופרת יצוקה, גליון סיכום"), 6 בפברואר 2009. סגן אלוף אמיר, מג"ד 75 בחטיבה 7, נשאל "מה ייראה בעיניו 'ניצחון' או 'הכרעה' של החמאס". הוא ענה כי "הכרעה" של החמאס תושג כאשר "האויב יאבד את היכולת והרצון להילחם", בעוד ש"ניצחון" יושג כאשר "הגדוד יעשה ויעמוד היטב בכל המשימות שיוטלו עליו בשלמות". הקשר בין ניצחון להכרעה הוא מורכב ואינו מענייננו כאן.
13. רועי בית לוי, "המלך חוויאר הראשון", הארץ, מוסף גלריה, 1 במרס 2009.
14. על "עקרון התשתית", "עקרון שמירת החיים" ו"שמירה על חיי החיילים", ראה כשר, "החובה הדמוקרטית", עמ' 155-164.
15. בנוגע לשימושים שונים ובעייתיים במושג "כורח צבאי", ראה Paul Christopher, *The Ethics of War and Peace: An Introduction to Legal and Moral Issues*, second ed. (Upper Saddle River, N.J.: Prentice-Hall, 1999). השימוש במושג הזה במובן החמור שלנו נקי מן הבעיות הכרוכות בשימושים אחרים.
16. על החידוש שבהקשרים הללו, ראה Paul Gilbert, *New Terror, New Wars* (Edinburgh: Edinburgh University, 2003), ch. 1, pp. 1-23.
17. קיימות גם הסתייגויות אחרות, ובהן כאלה הנוגעות לאמצעי הלחימה ולשיטות הלחימה, אולם אין בהן עניין בדיון הנוכחי.
18. ניסיון להצדיק באופן מוסרי את עקרון ההבחנה על יסוד המעמד המיוחד של לוחמים מופיע בספרו של וולצר, מלחמות צודקות ולא צודקות. לטענות שכנגד ראה Asa Kasher, "The Principle of Distinction," *Journal of Military Ethics* 6:2 (2007), pp. 152-167.
19. בעבר ניתן היה להשתמש גם ב"נוהל שכן". במסגרת הנוהל זה"ל היה מבקש משכנו או מקרוב משפחתו של הטרוריסט לפנות אליו, מבלי להסתכן, ולהציע לו להסגיר עצמו לידי כוחות הביטחון. ברם, בג"ץ פסל את הנוהל הזה וכיום אסור להשתמש בו. לעניות דעתי, מן הראוי היה שנוהל דומה ל"נוהל השכן" המקורי – אם כי במתכונת שיש בה זהירות רבה וראויה – יותר בשימוש, כדי לספק הגנה רבה יותר לחיי כל המעורבים בעימות. ראה בג"ץ 3799/02 עד אלה – המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל ואח' נ' אלוף פיקוד מרכז ואח', החלטת בג"ץ, 23 ביוני 2005.
20. זאב שטרנהל, "קדימה להצלת הדמוקרטיה", הארץ, 6 במרס 2009. אין זה המקום לעסוק במשמעות הביטוי "משפחת עמי התרבות של המערב", אבל גם לא ראוי לעבור בשתיקה גמורה על הנימה המתנשאת, הנגועה בגזענות, המבצבת ממנו. על תפיסות לא-מערביות בדבר המלחמה הצודקת, ראה רובינסון, מלחמות צודקות במבט השוואתי.
21. לתמצית בעברית, ראה אלוף משנה (במיל') בני מיכלסון, "מבצע אל-פאג'ר, הקרב על פלוג'ה (בעיראק) – נובמבר 2004", שריון 31 (ינואר 2009), עמ' 15.

22. המספרים המוזכרים בתקשורת, בישראל ומחוצה לה, בדבר מספר הנפגעים והיקף ההרס שחולל מבצע "עופרת יצוקה" בעזה, אינם מקובלים על ידי כאמינים. לורנצו קרמוני, כתב העיתון האיטלקי קורירה דלה סרה, שהיה העיתונאי הזר היחיד שהגיע לעזה במהלך המבצע, הביא עדויות שהעמידו בספק כל הערכה מספרית שהגיעה מעזה. הספקנות הזאת מסתמכת על ניסיון העבר. די להיזכר בתעמולת הכזב של ארגוני הטרור הפלסטיניים ושל ידידיהם בדבר "הטבח בג'נין", שנקבה במספר קרבנות שהיה גדול לאין ערוך מן המספר שהעלתה בדיקה אובייקטיבית. ראה אתר הארץ, "אזרחים פלסטינים ברצועת עזה ל'קורירה דלה סרה': החמאס רצו שהישראלים יירו על הבתים שלנו", 22 בינואר 2009.

23. אזכיר כאן רק דוגמה אחת. גם בעבר הרחוק וגם לאחרונה היה מי שתיאר אנשים דוגמת שכניו של הטרוריסט כמי שהכל חייבים בשמירה על כבוד האדם שלהם, ובה בעת הציג את החיילים כמכשירים בידי המדינה. זהו קו מחשבה השולל מן החיילים את כבוד האדם שלהם ועל כן הוא פסול מעיקרו. חיילים אינם מכשירים אלא אזרחים במדים, וההכרה בחובה לשמור על כבוד האדם באשר הוא אדם חלה גם על כבוד האדם של החיילים. דוגמאות מן העבר מובאות אצל Colm McKeogh, "Civilian Immunity in War: From Augustine to Vattel," in Igor Primoraz, ed. *Civilian Immunity in War* (Oxford: Oxford, 2007), pp. 62-83. דוגמה בת הזמן הזה מופיעה באותו מאמר, בעמ' 80.

24. המשמעות של "שליטה אפקטיבית" היא מורכבת. ראה שרי בשי וקנת מן, "שליטה ואחריות: מעמדה המשפטי של רצועת עזה לאחר ה'התנתקות'", המשפט 25 (מאי 2008), עמ' 13-24. עם זאת וחרף כל הטענות שמעלה אותו מאמר, אין ספק של ישראל אין שליטה אפקטיבית ברצועת עזה באופן ההופך אותה אחראית להפרדה הראויה בין הטרוריסטים המסכנים אותה ובין שכניהם שאינם מסכנים אותה.

25. כדאי לזכור כי "רוח צה"ל" הוא בעיקרו גרסה מקוצרת של המסמך "רוח צה"ל: ערכים וכללי יסוד", הקוד האתי הראשון של צה"ל. במסמך המקורי הוגדר כל ערך בשתי הגדרות רצופות, הראשונה קצרה והשנייה ארוכה. כך הוגדר שם ערך "טוהר הנשק": "החייל ישתמש בנשקו ובכוחו לשם הכרעת האויב במידה הנדרשת לשם כך ויתרסן, כדי למנוע פגיעה שלא לצורך בחיי אדם, בגופו, בכבודו וברכשו. טוהר הנשק של חיילי צה"ל הוא השימוש המרוסן שהם עושים בנשקם ובכוחם, בביצוע המשימות, רק במידה הנדרשת להשגתן, ללא פגיעה מיותרת בחיי אדם, בגופו, בכבודו וברכשו, הן בחיילים, הן באזרחים ובמיוחד בחסרי ישע, בעת מלחמה ובפעולות בטחון שוטף, בעת רגיעה ובעת שלום".

וכך הוגדר שם הערך "חיי אדם": "החייל ישמור על חיי אדם מכל משמר, מתוך הכרה בחשיבותם העליונה, ויסכן את עצמו או את זולתו אך ורק במידה הנדרשת לביצוע המשימה. קדושת החיים בעיני חיילי צה"ל תבוא לידי ביטוי בכל מעשיהם, בתכנון שקול ומדוקדק, באימון מושכל ובטיחותי ובביצוע נכון, בהתאם למשימה, במידת ההסתכנות הראויה ובמידת הזהירות הראויה באופן מקצועי ובמאמץ מתמיד להקטין את הפגיעה בנפש למידה הנדרשת להשגת המשימה". ראה כשר, אתיקה צבאית, עמ' 232.

26. באחת ההזדמנויות נתקלתי בטענה שמעמדתי עולה דרישה ל"אפס סיכונים לחיי החיילים". אין בטענה זו שום ממש. כאשר חייל פועל בשטח עימות עם הטרוריסטים נשקפת לו סכנה מירי צלפים, מנשק קל, מרימונים, מפצצות מרגמה, מטילים מסוגים שונים, ממטעני צד, ממטעני גחון, ממבנים ממולכדים ומעוד כהנה וכהנה אמצעי פיגוע וחטיפה. מובן מאליו שהחייל נדרש לשהות במצב מסוכן כזה במהלך הפעילות המבצעית.

-
27. דנאל אל-פלג, "מסעותיי בחמאסטן", במחנה 6-7 ("עופרת יצוקה, גיליון סיכום"), 6 בפברואר 2009, עמ' 29-34.
28. ניר קוסטי, "שמ"פניה", במחנה 6-7 ("עופרת יצוקה, גיליון סיכום"), 6 בפברואר 2009, עמ' 103-105.
29. אלוף משנה (במיל') שאול נגר, "לא אוותר שגדוד 9 יהיה אתי בקרב הזה", שריון 31 (ינואר 2009), עמ' 45. הכתבה עוסקת בשיתוף הפעולה בין חטיבת גבעתי ובין גדוד 9 מחטיבת השריון 401; אלוף משנה אמיר אשל, "עוצמת הצבא בתמרון קרקעי", שריון 31 (ינואר 2009), עמ' 47. בכתבה מגדיר אשל, ראש תח"ש (תורת חיל השריון), את אירועי הירי הדו-צדדי בתור הפער הראשון במעלה שהתגלה בפעילות הכוחות.
30. ראה בעניין זה כללי יסוד 24-25 במסמך "רוח צה"ל: ערכים וכללי יסוד", אצל כשר, אחיקה צבאית, עמ' 236.
31. בעת כתיבת המאמר התפרסמו בעיתונות הישראלית עדויות מפי חיילים שהשתתפו במבצע "עופרת יצוקה" וסיפרו, במהלך דיון פומבי שנערך במכינה הצבאית על שם רבין בחודש פברואר 2009, על אירועים חמורים של פגיעות לא-מוצדקות באוכלוסייה האזרחית הפלסטינית. הנאמר בעדויות הללו רחוק מלהצדיק הכללה כלשהי בדבר התנהגות החיילים או ערכי צה"ל. חלק מן האירועים המתוארים ראויים לתחקיר מלא, כדי להעמיד את הדברים על דיוקם וכדי להעריך אותם באופן אחראי, גם מבחינה מוסרית ואתית וגם מבחינה משפטית. לקריאת העדויות במלואן ראה <http://go.ynet.co.il/pic/news/19.03.09/oferet-yetzuka.pdf>.
32. אריסטו, אחיקה, מהדורת ניקומאכוס, תרגם לעברית והוסיף פירוש איצק סטנאב (לבוב: א"ו סאלאט, 1867), דף כו, עמ' א.